
Е НЦИКЛОПЕДИСТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Василь Семенович Лісовий¹ (1937 — 2012)

*Моральний тільки той вчинок,
який зумовлений власним переконанням людини.*

Василь Лісовий

Народився в селі Старі Безрадичі (хутір Тарасівка) Обухівського району Київської області 29 серпня 1937 р. (за Свідоцтвом про народження — 17 травня; цю дату було довільно вибрано в сільраді, коли виписували документи про народження замість зниклих під час війни).

Батько — Лісовий Семен Петрович (1904—1943) — родом зі Старих Безрадич, загинув під час війни 1943 р. — серед щойно набраних, ненавчених, а часом і не вдягнених у військово вбрання та кинутих під німецькі кулемети; похований у Братській могилі в селі Круті Горби Таращанського району на Київщині. Мати — Лісова (дівоче прізвище Ткаченко) Єфросинія Миронівна (1905—1968) — народилася в селі Нові Безрадичі. Батьки з родин хліборобів: в обох сімей були відібрані землі під час колективізації (не були розкуркулені, бо добровільно-примусово стали колгоспниками). Виростав у багатодітній родині: мав ще трьох братів і двох сестер (старша померла, коли їй було чотири роки).

У 1945 р. вступив у Безрадицьку неповно-середню (семирічну) школу, яку закінчив у 1952 р. Враження дитячих років подвійні — позитивні і негативні. Позитивні — від природи та звичаїв: у селі ще побутували фрагменти традиційних народних обрядів, зокрема поєднаних із християнськими;

¹ Біографічну довідку підготовлено на основі автобіографії В. С. Лісового від 2011 р. Автобіографічні матеріали використано з архіву Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

матері зберігали для дівчат вишиті сорочки, які одягали у свята. Негативні — від картин війни та почутих розповідей про невдачу боротьбу за незалежну Україну 1917—1920 рр., колективізацію, розкуркулення, голод 1932—1933 рр. Після закінчення семирічної школи 1952—1953 рр. ніде не навчався, місяць працював з односельцями на будові в Києві, куди щодня возили вантажною машиною. У 1953 р. вступив до Великодмитрівської середньої школи, яку закінчив 1956 р. із золотою медаллю. Того ж року вступив на історико-філософський факультет (відділ філософії) Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (КДУ). Спеціалізувався з психології, університет закінчив 1962 р. (перед останнім курсом мав річну академічну відпустку через хворобу матері, яка залишилася самотньою в селі). У 1962—1966 рр. викладав філософію в Тернопільському медичному інституті, у 1966 р. вступив до аспірантури при КДУ зі спеціальності «логіка» (закінчив 1969 р.). Був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника Інституту філософії Академії наук УРСР. Під керівництвом Мирослава Поповича написав кандидатську дисертацію «Логіко-філософське дослідження звичайної мови» (зі спеціальності «логіка»), яку захистив у 1971 р.

В аспірантські роки займався розмноженням і поширенням самвидаву серед аспірантів та науковців. Найбільшу частину текстів поширював і виготовляв у вигляді фотокопій і фотоплівок Микола Хоменко, родом із села Зеленьки Кагарлицького району. У 1960-і рр. він працював фельдшером у медпункті с. Старі Безрадиці, тоді ми й познайомилися.

Наприкінці 60 — на початку 70-х рр. викладав логіку для філологів і журналістів у КДУ. За допомогою Василя Овсієнка, студента українського відділення філологічного факультету КДУ, родом із Житомирщини, поширював тексти самвидаву серед студентів університету. У 1969 р. написав для поширення в самвидаві «Відкритий лист до депутатів УРСР», підписаний псевдонімом «Антон Коваль». Текст був опублікований за кордоном, у журналі «Сучасність» (жовтень, 1969).

У 1971 р. одружився з Вірою Павлівною Гриценко родом із Кагарлика. Вона закінчила українське відділення філологічного факультету КДУ, працювала в Українському НДІ педагогіки та вчителювала у київських школах. Після арешту чоловіка усіляко захищала його, звертаючись у різні інстанції, зокрема й до Секретаря французької компартії Жоржа Марше. Після заснування Фонду Солженіцина брала участь у наданні допомоги родинам українських політ'язнів. Зазнавала різного роду переслідувань із боку КДБ.

У 1972 р. після масових арештів української інтелігенції написав протест проти цих арештів у вигляді «Відкритого листа до членів ЦК КПРС і ЦК КП України» (був членом КПРС). Разом із Євгеном Пронюком, спів-

робітником Інституту філософії АН УРСР, підготували номер самвидавського журналу «Український вісник», який до арештів 1972 р. укладав та редагував В'ячеслав Чорновіл. 6 липня 1972 р. — через день після відправки Листа поштою на ім'я Брежнєва і Щербицького — був заарештований. На час арешту дружина була вагітною (син Оксен народився 21 липня 1972 р.). Слідство (у слідчому ізоляторі КДБ, на вул. Володимирська, тепер приміщення Служби безпеки України) тривало до кінця листопада 1973 р. Під час слідства, як і потім, відбуваючи покарання, своєї вини не визнав. У ході слідства було заарештовано також Василя Овсієнка, справу всіх трьох (мою, Євгена Пронюка і Василя Овсієнка) об'єднали в одну. Вироком Київського обласного суду (судовий розгляд тривав від 26 листопада до 6 грудня 1973 р.) було визначено покарання: Євгену Пронюку — максимальний термін (сім років таборів суворого режиму і п'ять років заслання), мені сім років таборів і три заслання, Василю Овсієнку — чотири роки таборів.

Спочатку відбував покарання в Мордовії, у вересні 1976 р. разом із багатьма іншими відправлений на Урал, у Пермську область. Написав текст із критикою так званої «Брежнєвської» Конституції СРСР у вигляді листа-звернення до депутатів Верховної Ради УРСР, який закінчувався закликом до депутатів проголосувати за вихід України зі складу СРСР. Протягом перебування в таборах часто кидали в штрафний ізолятор (ШЗО), до 15-ти діб, два терміни відбув у ПКТ («помещение камерного типа») — табірна тюрма (терміном до 6-ти місяців). Мета цих покарань — добитися визнання вини і написання покайної заяви. У таборах спілкувався з багатьма українськими політ'язнями — Євгеном Сверстюком, Ігорем Калинцем, Олександром Сергієнком, Василем Долішнім, Миколою Матусевичем, Ігорем Кравцівим та ін. Заслання відбував у Бурятії, спочатку в поселенні Нова Брянь.

Тут написав протест проти введення військ в Афганістан, який відправив у ЦК КПРС. Був засуджений на рік кримінальних таборів «за ту неядство». Під час ведення слідства у цій «справі» в слідчій тюрмі Улан-Уде був поміщений в особливу камеру, так звану «прес-хату», в якій терпів знущання деяких кримінальних злочинців, інспіроване КДБ. Після звільнення продовжував відбувати заслання в Бурятії, в селищі Ілька: працював токарем на місцевому авторемонтному заводі. На заслання переїхала дружина з донькою Мирославою та сином Оксеном, які навчалися у місцевій школі. Термін заслання завершився, і влітку 1983 р. сімейство повернулося до Києва.

У Києві не міг влаштуватися на працю без дозволу КДБ (керівництво установ і підприємств боялося приймати «антирадянщика»). Коли постала

загроза чергового ув'язнення «за тунеядство», був змушений написати відповідну заяву-скаргу в КДБ, після чого був влаштований у Музеї історії Києва, в якому працював до 1987 р. Звільнився за власним бажанням, у 1987—1989 рр. працював учителем у Великодмитрівській середній школі. У 1989 р. Вища атестаційна комісія СРСР поновила ступінь кандидата філософських наук (ВАК позбавив ступеня після арешту). У 1990 р. поновлений на посаді наукового співробітника Інституту філософії НАН України, згодом переведений на посаду старшого та провідного наукового співробітника. 1997—2010 рр. завідував відділом історії української філософії цього Інституту.

Викладав філософію у Міжнародному інституті лінгвістики і права (тепер Київський міжнародний університет, 1996—99) та політичну філософію в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (1998—2001). Упродовж 1990-х рр. брав участь у конференціях і дискусіях з питань ідеології та політики. Співавтор підручника «Історія української філософії» (перше вид. — «Либідь», 1994; друге — «Академвидав», 2008). Опублікував більше сотні статей на теми філософії, а також книги «Культура — ідеологія — політика» (1997), «У багатоголосі політичних дискусій» (2007).

Входив до складу редколегії «Енциклопедії сучасної України», для якої написав кілька десятків статей на філософські теми. Займався перекладом філософських текстів з англійської та німецької мов. Опублікував переклад книги К. Поппера (з англ. мови) «Злиденність історизму» («Абрис», 1994). Був співавтором антологій «Консерватизм» (1998), «Націоналізм» (перше вид. — 2000; друге — 2006), «Лібералізм» (2002). Уклав «Філософські твори» Дмитра Чижевського у 4-х томах (2005; усі — у видавництві «Смолоскип»). Усі зазначені книги видано у Києві. Надрукував «Спогади» у журналі «Сучасність» (2003—2007; доповнений та виправлений текст представлений в Інтернеті, у Віртуальному музеї українського дисидентського руху).

Перелік статей В. С. Лісового, опублікованих в ЕСУ:

1. Абсолют, абсолютне
2. Абстрактне і Конкретне
3. Автономія і Гетерономія
4. Агностицизм
5. Агресивність і Толерантність
6. Аксиологія
7. Аналіз і Синтез
8. Аналітична філософія

9. Артефакт
10. Буття
11. Вибір
12. Визначеність і Визначення
13. Виховання (філософський аспект)
14. Відношення
15. Відображення
16. Відповідальність
17. Віра
18. Вірогідність
19. Власність (у філософії)
20. Воля
21. Гайдеггер Мартін
22. Герменевтика
23. Голізм
24. Гуманітарні науки
25. Гадамер Ганс-Георг
26. Деградація
27. Демократія
28. Держава
29. Держава національна
30. Дисидентський рух
31. Дискурс
32. Діалектика і Метафізика
33. Діалектичний матеріалізм
34. Діалог міжкультурний
35. Дія і Діяльність
36. Добро і Зло
37. Досвід
38. Дуалізм
39. Епістемологія
40. Етнос
41. Єрмоленко Анатолій Миколайович
42. Знак і Значення
43. Знання
44. Ідеал
45. Ідентичність
46. Ідеологія
47. Ідея
48. Контекст

*Пам'ятка для Автора статей до Енциклопедії сучасної України,
(склав В. С. Лісовий як рекомендації)*

1. Орієнтовний обсяг статей такий: дуже важливе (підставове) поняття, розділ науки, галузь діяльності, важливе явище (природне, історичне, суспільне, політичне тощо) — до 5—6-ти стор.; статті, що пояснюють якісь конкретніші (не фундаментальні), дуже спеціальні поняття (терміни), явища, практику, тощо — до 1-ї стор. Обсяг інших статей (що за своєю важливістю попадають у середню позицію) — від 1-ї до 6-ти стор.

2. Редколегія надсилає Автору Словник тих статей, які ще не замовлено іншим Авторам (або які, з погляду Редколегії, написані не на відповідному рівні і потребують перезамовлення). Словник є орієнтиром для вибору терміна, водночас він задає масштаб — у вимірі загальності-конкретності. Якщо Автор вважає, що якийсь важливий термін упущено, він повинен запропонувати його Редколегії, аби узгодити написання відповідної статті. Необхідно, однак, уникати деталізацій, які б призвели до порушення обраного масштабу: у відповідності з задумом ЕСУ розрахована на якомога ширше коло читачів, а не мислиться як поєднання багатьох спеціальних енциклопедій в одній.

3. Щодо викладу: Автор може слідувати власному плану (Редколегія доброзичливо ставиться до оправданої оригінальності викладу!), але загальними вимогами є такі: а) спочатку дається найперша (можливо спрощена) ідентифікація поняття (терміна), розділу науки, галузі діяльності, явища — йдеться про стисле визначення, яке вказує, про що йдеться; в разі відсутності однозначного розуміння, вказується на різні значення та розуміння, на труднощі ідентифікації; б) стисло дається просторова та часова локалізація поняття, явища, практики тощо; однак наголос (в історичній ретроспекції) має бути різко зміщеним на користь сучасного періоду (20 ст.), а в просторовій локалізації — на користь національного (українського) контексту цього явища. Окрім того, бажано, щоб Автор спочатку вказав на вже наявні результати дослідження, на вже наявні визначення і концепції, перш ніж пропонувати (якщо вважає за потрібне) свою власну концепцію. Редколегія ЕСУ відбирає статті на конкурсній основі або ж висловлює Автору певні побажання — якщо стаття потребує (з погляду Редколегії) деякого доопрацювання; зокрема Редколегія може (в окремих випадках) звернутися до двох авторів із проханням об'єднати свою статтю в одну. Кожну статтю вчитує науковий редактор розділу (науки, галузі діяльності), який, у разі потреби, звертається до інших фахівців із проханням здійснити фахову оцінку статті.

4. З огляду на обмежене фінансове забезпечення проекту, Редколегія ЕСУ сердечно дякує всім Авторам, що виявляють готовність працювати на сучасних умовах безоплатності, аби здійснити наш спільний задум — дати якнайповнішу панораму життя сучасної України в усій його різноманітності.

Редколегія ЕСУ

Непросто писати через біль недавньої втрати скромної, але великої сильної духом людини — Василя Семеновича Лісового — філософа-логіка, культуролога, політолога.

Коло його зацікавлень було надзвичайно широким. І визначала його любов до України. Власне, Василь Лісовий — творець історії України, уособлення борця за її волю та утвердження державності, становлення громадянського суспільства. Він не зломився, не зневірився, не озлобився після семи років таборів у Мордовії та Пермській області, трьох — після заслання у Бурятії. Після всіх цих поневірянь зумів лишитися людиною з великої літери, жив і керувався почуттям обов'язку перед своїм народом.

Він відійшов у кращий світ 20 липня 2012 р. Я була присутня на відспівуванні у храмі святого архістратига Михаїла у с. Пирогів, де зібралися рідні, односельці, колеги, студенти. На кладовищі проводи в останню путь перетворилися на мітинг: більшість присутніх прагнули виступити. Говорили палко, з боєм, про його справу, його долю і передчасну кончину.

Відвідала з батьками його могилу 30 червня 2013 р. Ці виступи ще раз переконали мене, що на таких людях, як Василь Семенович, і тримається цей грішний світ. Пригадую свою першу зустріч із ним у Координаційному бюро ЕСУ влітку 2000 р. у кімнаті 517 Президії НАН України. Не знаю, хто був більше здивований: Василь Семенович, я чи Микола Григорович Железняк. Власне, це і визначило вибір галузі для мене в «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) — філософія. Волею долі ми з В. Лісовим земляки — і, здається, були знайомі давно, навіть завжди. Із Василем Семеновичем та його родиною (зокрема дружиною Вірою Павлівною) спілкувалися також мої батьки і брат.

Василь Лісовий — перший золотий медаліст Великодмитрівської середньої школи, яку закінчив 1956 року (її так само закінчила у 1994 р. і я). Василь Семенович у 1987—1989 рр. проводив уроки історії в нашій школі. Ще тоді ми схилилися перед його шляхетністю, ерудицією, енциклопедичністю знань. Він часто виступав на шкільних лінійках. Ми слухали його, затамувавши подих, ловили кожне слово про складну долю нескореного дисидента. До 90-ліття школи 2001 р. у шкільному музеї частину експозиції було присвячено видатному випускникові — філософу, громадянину, патріоту. Василь Семенович завжди був бажаним гостем школи. Так, у 2000

р. він завітав на урочистію частину випускного вечора. Вражений побаченим і почутим, сказав: «Я отримав колосальний заряд патріотизму від випускників — свідомих українців, тому на сторіччя школи обов'язково завітаю».

Після презентації першого тому ЕСУ у 2001 р. в Українському домі в Києві Лісові запросили мене до себе. Дружина Василя Семеновича — Віра Павлівна — також людина неймовірної ширості й доброти. Особливо мене вразила сила-силенна книг у невеличкій двокімнатній квартирі. У переліку статей, які він підготував для ЕСУ, переважно філософські терміни, наукові напрями, доктрини та кілька персоналій (див. перелік вище). В. С. Лісовий формував для ЕСУ словник із філософії, дбаючи про те, щоб не було «перекосів», аби представити визначних світових мислителів усіх напрямів (їхні праці читав в оригіналі). В архіві Інституту енциклопедичних досліджень НАН України зберігається «Пам'ятка для автора статей в ЕСУ», яку ми також використовуємо в роботі (див. Пам'ятку вище), та його автобіографія від 2011 р.

Він був вимогливим насамперед до себе: міг надсилати по кілька версій своєї статті, додаючи чи вилучаючи цілі абзаци, із приписом «Остаточний варіант». Тому статті В. С. Лісового для ЕСУ змістовні, збалансовані, ґрунтовні й наукові, при цьому написані просто, завдяки чому читачі їх читають і сприймають легко.

Мені пощастило із таким науковим консультантом і куратором галузі, адже В. С. Лісовий завжди радив і підказував, до кого варто звернутися з приводу підготовки чергового блоку статей. Із Василем Семеновичем спілкуватися й співпрацювати мені було легко, просто, невимушено. Від нього я навчилася уважного, трепетного, бережного ставлення до слова.

Тетяна Березюк